

EGY EUROPÉER MAGYAR AVANTGÁRD TÁVOZÁSA

In memoriam Méliusz József 1909–1995

Nyolcvanhat éves korában – két világháborúval és fél tucat rendszerváltással, több mint fél évtizedes „népi demokratikus” börtönnel s megannyi írói elhallgattatással és újrakezdéssel maga mögött – végső pihenésre vonult a huszadik századi magyar irodalom örök nyugtalan, örök ifjú nagy öregje.

Életútja, közéleti és alkotói pályája a kelet-közép-európai baloldali értelmiség e századi pokoljárásainak paradigmája is lehetne. A temesvári polgári család piarista gimnáziumot végző és református teológiai stúdiumokat folytató sarja ugyanis már huszonévesen szakít társadalmi osztályával és felekezetével, s zürichi és berlini tanulóévei alatt az antifasiszta nyugat-európai baloldal, közelebbről a kommunista munkásmozgalom elkötelezettje lesz. A harmincas évek derekától az erdélyi magyar szellemi régiókat jócskán meghaladó Korunk-mozgalom aktivistájaként, az Észak-Erdély visszacsatolását eredményező második bécsi döntés (1940. aug.) után pedig a dél-erdélyi illegális kommunista párt tagjaként vesz részt a román fasizmus elleni küzdelemben. 1943 tavaszán pártmegbízásból dél-erdélyi terepszemlén vizsgálja az ottani értelmiségiek készségét az esetleges demokratikus átállásra, ám terepi politikai beszámolóját a helyi pártvezetés „megalkuvónak” találja, s emiatt a Gyanúkorra, sztálinisztikus mozgalmi ortodoxiára jellemző fátuma üli meg az osztályával, lelkézi pályájával s az anyaországhoz visszacsatolt észak-erdélyi népközösségével is szakító ifjú magyar mozgalmár további útját.

1944 augusztusában – immár a párt befolyása alatt álló erdélyi magyar demokratikus tömörülés, a MADOSZ egyik vezetőjeként – még ő szervezi meg ugyan temesvári lakásán a hitleri táborból „kiugrott” ország antifasiszta szervezeteinek első népfrontos találkozóját, ám ezt követően elutasítják önkéntes jelentkezését a frontra, 1944 novemberében pedig saját pártbéli társa denunciálására a Vörös Hadsereg romániai frontrendőrsége „Gestapo- és Intelligence Service-ügynökként” letartóztatja. Noha sikerül gyorsan eloszlát-

nia az otromba rágalmat, s a háború befejeztével a MADOSZ utódszercvete-
tének, a Magyar Népi Szövetségnek a vezetőségébe is beválasztják, a jelleg-
zetesen sztálinisztikus mozgalmi Ősbűn csakhamar utoléri: 1949 novemberé-
ben letartóztatják, s a „népi demokratikus táborban” időközben lezajlott
tájékoztató irodás kirakatpörök mintájára készül, főként a Magyar Népi
Szövetség vezetőit célba vevő „nacionalista összeesküvés” résztvevői ellen
kitervelt „leleplezés” áldozatai közé sorolják (egyebek közt Balogh Edgárral
és Kurkó Gyárfással együtt), hogy aztán 240 napi és éji, a nemzetközi pöriro-
dalomból jól ismert inkvizíciós módszerekkel folyó vallatás után tőle is kicsi-
karják a „beismerő vallomás” irományának aláírását. Méliusz József 1955
nyarán szabadul, ám időközben feleségét a politikai rendőrség likvidálja,
kiskorú fiát pedig az ugyancsak ismeretes kiközösítéssel és meghurcoltatások-
kal végül is az elmeógyógyintézetbe juttatja, ahol évek múltán elborult elmével
éri a tragikus vég. Ő, a főbűnös és ősbűnös áldozat pedig megkapja a „reha-
bilitáló” bumaskát – és a segédasztalosi munka lehetőségét . . . S a politikai
közéletből való végleges kimaradását is.

Az alkotói pálya pedig – ugyancsak korra jellemző módon – a rögsőnél is
rögsőbb mozgalmi út függvényeként alakul. A *Város a ködben* című, 1938–40
között íródott ifjú méliuszi alapmű csak 29 (!) évi kéziratodisszea után,
1969-ben láthat napvilágot, a másik ifjúkori főmű, a nevezetes pártfeladatból
végzett dél-erdélyi terepszemle epikus hozadéka, a *Sors és jelkép* viszont
1946-ban megjelenik ugyan, de az Ősbűn aktualizálását követően, illetve a
letartóztatás előestéjén azt is kivonják a forgalomból, „nem létező” művé
degradálják, hogy a jobb sorsra érdemesült szerző csak 26 (!) év múltán,
1972-ben érje meg második, rehabilitáló kiadását.

A polgári-hivatásbeli pályakép – „természetesen” – szintén a mozgalmi
Fátum jegyében alakul. Méliusz József, az *Ifjú Erdély* szerkesztője (1932–33),
a *Korunk* főmunkatársa (1934-től) s két éven át Gaál Gábor szerkesztőtársa,
a Magyar Népi Szövetség Kiskönyvtárának szerkesztője (1945–), a Romániai
Magyar Írószövetség főtitkára s az *Utunk* egyik felelős szerkesztője (1946–),
a Kolozsvári Állami Magyar Színház főrendezője és igazgatója (1948–49) a
börtönből való szabadulás után a már említett szakmát, az asztalosságot
gyakorolja, hogy polgári-hivatásbeli rehabilitációjára valójában csak 1957-ben
kerüljön sor, amikor rövid időre megteszik az Állami Irodalmi és Művészeti
Kiadó aligazgatójának.

Az íróember igazi rehabilitációját viszont az európai *hatvannyolc* átmenetileg
Romániában is enyhülést eredményező „szele” hozza meg, amikor is Méliusz
Józsefet a Romániai Írók Szövetsége alelnökévé választják, ám öt év múltán,
az újabb *hideg hullám* ellen tiltakozva, lemond e tisztségről, egy évtized múlva
pedig az írószövetségi tagságáról is, ily módon vonulva ki immár véglegesen
a politikai után az irodalmi közéletből is.

E paradigmaticus életút, közéleti és írói pálya alkotói hozadéka mégis és mindenek ellenére időálló marad három főműfajban is.

A lírikus Méliusz legértékesebb kötetei (*Beszélgetés a rakparton*, 1963; *Aréna*, 1967; *Horace Cockery darabokra tört elégiája*, 1983; *Válogatott költemények*, 1984) mindenekelőtt a nemzetközi, magyar és román avantgárd líra s külön a szabad vers eleven hagyományának produktív birtokbavételéről és testhezálló egyéni önkifejezésformává alakításáról tanúskodnak. A magyar avantgárd líra egészének történetében a kassági értékszinthez közeli (Tandori Dezső), a romániai magyar lírában pedig egyenesen a legkiemelkedőbb megvalósulásokat produkálva (Szász János).

Az epikus Méliusz három alapléműve (*Sors és jelkép*, 1946; *Város a ködben*, 1969; *Horace Cockery Múzeum*, 1983) ugyancsak egy egyénivé ötvözött modern európai műfajhagyomány termékeny követése, közelebbről az önéletrajzi konfessziót, a memoárok történelmi Időt visszaidéző műfaji kellékeit, az útiesszé szabad csapongásait s az irodalom-, művelődés- és művészettörténeti, Méliusznál kivételesen is alapos és szerteágazó erudíciót egyaránt és egyidejűleg kamatoztató esszéregény az igazán jellemző.

Végül, de közel sem utolsósorban, az esszéíró Méliusz-opus értékcúcsai, *Az új hagyományért* (1969), valamint a szövegterjedelmében és esszéista mélységeiben egyaránt hatalmas, mintegy kétezer (!) könyvoldalnyi „kávéház”-sorozat (*Az illúziók kávéháza*, 1971; *Kávéház nélkül*, 1977; *Tranzit kávéház*, 1982; *Napnyugati kávéház*, 1986; *A barátság kávéháza – tegnap*, 1988) ugyancsak egy sajátossá, azaz összetéveszthetetlenül méliuszivá nemesített műformát eredményezett, amelynek közel sem másodlagos ismérve, hogy magán viseli a méliuszi szabad vers és esszéregény legértékesebb vívmányait is. A szellemi horizontok, az értéktani kritériumok, az élet-, ember- és művészetszemléleti viszonyulás tekintetében pedig: századunk antidogmatikus, szabadelvű baloldaliságának, az egyéni és közösségi, nemzeti és nemzetközi, regionális és egyetemes egyidejű és kölcsönös értéktiszteletén alapuló humanizmusának a jegyeit.

S mindezen időálló alkotói értékek mellett persze, hogy mellékesnek bizonyul a tény, hogy Méliusz József hatalmas életműve részben efemer, a keletkezés társadalomtörténeti pillanatával túlságosan is meghatározott szövegeket is tartalmaz, s hogy opusán átvonul a romániai magyar irodalom történetének szinte valamennyi, sokszor összeférhetetlen és egymást kizáró „izmusa”, kezdve a faluromantikus transzilvanizmustól az urbánus avantgárdig s az agitatív proletár romantikától a harsány szocreálig. Ezzel a ténnyel a rokonszenvesen önkritikus és önmítoszromboló idős Méliusz is többször szembenézett, egy alkalommal azt is konstatálván, „eszembe se jut tagadni, miszerint korom – az évszázad – elég sokat rontott rajtam, s ha egyáltalán elvárta volna valaki tőlem, bizony, nem sikerült sem hosszé, sem a kor minden korszakának meg-

felelő makulátlan példaképpé válnom, sőt egyetlen korszakban sem jutottam ilyen emberfeletti eredményre. Amit írtam: csupa ellentmondás, egy-egy munkámra elég sok korom rakódott. Nem csoda ez a világháborúk, a helyi háborúk és a nagy társadalmi konvulziók évszázadában. És én e világban és ebben az évszázadban élek és írok.” (*Késői visszapillantás*, 1972)

Nos, a méliuszi életmű mennyiségileg is impozáns, nem efemer, nagyon is életes és időálló megvalósulásai e rettenetes század történelmi „kormaitól” olyképpen tudtak mentesek maradni, hogy a világnézeti, alkotásmódszertani és esztétikai ellentéteket és ellentmondásokat rendre feloldták, szervesen összebékítették és meghaladták.

Nekünk, vajdasági magyar kortársainak mindemellett és mindezen túl okunk van a külön gyászra és külön megbecsülésre is. Hiszen már a fiatal, *Korunk-szerkesztő* Méliusz is tevékeny kapcsolatban állt szűkebb pátriánk irodalmával: a régi *Híd* egy-egy politikai cikkét, párizsi tudósítását, Becher-fordítását, Peéry Rezső-interjúját meg Remenyik- és Tabéry-méltatását közli, s Laták Istvánnal folytatott levelezése is megőrződött a hagyatékban, a *Kalangya* pedig 1941 februárjában a *Város a ködben* egyik részletének közlésével pozitív megállója lesz az esszéregény csaknem három évtizedes odisszeájának. A hatvanas évektől ez a tevékeny kapcsolat éled újra irodalmunk és Méliusz József között a *Magyar Szó*, a *Híd* és az *Új Symposion* hasábjain, miközben Sinkó Ervin *Egy regény regénye* alapvető világszemléleti és öneszméleti fordulatot hoz – a modern vajdasági magyar irodalom bukaresti nagy barátjának saját állítása szerint – az ő munkásságában is. (A Sinkóval folytatott levelezése szintén megőrződött az írói hagyatékban, a zágrábi/újvidéki jeles barát 1967-ben bekövetkezett hirtelen távozásakor pedig egy elmélyült szép nekrológ-esszével búcsúzott tőle.) Amikor viszont 1979 tavaszán Méliusz több hónapot tölt Újvidéken második élettársával, Anna asszonnyal, ez az addig is jelentékeny kölcsönös kapcsolat még inkább elmélyül s irodalmunk megannyi alkotójára kiterjed – miként erről, tartós érvénnyel, a *Tranzit kávéház* jugoszláviai fejezete tanúskodik.

Honi magyar irodalmunk nyolcvanas éveinek bibliográfiája pedig arról szól, hogy ezt az immár intenzív kölcsönkapcsolatot természetesen koronázta a Méliusz-életmű ugyancsak intenzív itteni kritikai recepciója.

Innen hát a külön gyász és külön, el nem halványulható megbecsülés oka is számunkra.

BOSNYÁK István